

*В.Резнік,
доктор соціологічних наук*

СОЦІАЛЬНА (ДЕ-)ЛЕГІТИМАЦІЯ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Приватна власність — сукупність відносин між людьми, за яких певні обмежені життєві засоби та похідні від них вигоди і користь привласнюються приватною особою за одночасного відчуження від них решти осіб та спільнот. Приватновласницькі відносини передусім виявляються в розшаруванні та розмежуванні суспільства на різні верстви населення залежно від міри виключного привласнення представниками їх різноманітних життєвих засобів, передусім чинників виробництва. Зокрема, права приватної власності поширюються на такі чинники виробництва, як: а) земля (фізичний простір над певною площею земної поверхні та надра під нею, включно з ґрунтами, корисними копалинами, водоймами, рослинним і тваринним світом); б) капітал (обладнання, приміщення, споруди, сировина, технології, інформація, менеджмент, кошти — все те, що в сукупності може становити мале, середнє або велике підприємство).

Однією із важливих передумов існування приватної власності в суспільстві є її соціальна легітимність — невимушене примирення більшості громадян із соціальним порядком приватновласницьких відносин з огляду на його стерпну якість, добровільна згода громадськості на існування цього порядку або й навіть схвалення його широкими верствами з огляду на цілковиту прийнятність. Відтак за умов докорінної зміни соціального устрою суспільства у результаті приватизації державної власності неабиякої значущості набуває відповідна соціальна легітимність — зумовлений різними чинниками процес виникнення, усталення та розвитку легітимності новопосталої приватної власності [2, с. 218–220, 355–362]. З-під кута зору науковця-соціолога йдеться передусім про утворення і підтримання сприятливої для приватної власності прихильної до неї громадської думки та масової свідомості як підвалин соціальної злагоди.

Серед виявів зазначених легітимності та легітимації – позитивне ставлення до зазначеного порядку, його визнання, схвалення і підтримка, готовність і наміри жити та діяти у його межах. Оцінка поточного стану соціальної легітимності та простеження перебігу соціальної легітимації приватної власності в сучасному українському суспільстві впродовж останніх десятиліть уможливорює аналіз масивів даних національних соціологічних опитувань, що їх із початку 1990-х років безперервно здійснює Інститут соціології НАН України*.

Коли в перебігу загальнонаціонального моніторингового опитування Інституту соціології НАН України 1992 р. респондентів запитали, ким би вони хотіли бачити себе за умов ринкової економіки, 9,2% з них обрали відповідь “господарем власної фірми, підприємства”, 5,1% обрали відповідь “власником приватного магазину, майстерні”, 5,9% – відповідь “фермером”. Вже тоді ці спостережені приватновласницькі наміри

---

*По-перше, у даному випадку використовуються масиви даних загальнонаціональних моніторингових досліджень, проведених у перебігу здійснення багаторічного проекту Інституту соціології НАН України “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” (керівник проекту – В.Ворона, автори програми проекту – Є.Головаха і Н.Паніна). Вибірка кожного загальнонаціонального моніторингового опитування пропорційно репрезентує доросле (віком від 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва. За типом побудови ця вибірка триступенева, стратифікована, випадкова, із квотним скринінгом на останньому шаблі (автори вибірки – Н.Паніна, М.Чурилов). Упродовж моніторингу національні опитування проводилися у травні 1992 р. (N = 1752), травні 1994 р. (N = 1807), травні 1995 р. (N = 1810), травні 1996 р. (N = 1810), травні 1997 р. (N = 1810), травні 1998 р. (N = 1810), травні 1999 р. (N = 1810), січні 2000 р. (N = 1810), січні 2001 р. (N = 1800), лютому–березні 2002 р. (N = 1799), лютому 2003 р. (N = 1800), лютому 2004 р. (N = 1800), березні 2005 р. (N = 1800), квітні 2006 р. (N = 1800), квітні 2008 р. (N = 1801), березні–квітні 2010 р. (N = 1800) та квітні–травні 2012 р. (N = 1800), червні–липні 2013 р. (N = 1800). Усі опитування проведені за методом самозаповнення анкет.

По-друге, аналіз ґрунтується також на масивах даних загальнонаціональних репрезентативних опитувань-омнібусів Інституту соціології НАН України омнібуси – “Громадська думка в Україні – 2006” (квітень–травень 2006 р.), “Громадська думка в Україні – 2007” (травень 2007 р.), “Громадська думка в Україні – 2009” (квітень 2009 р.) (координатор проектів – О.Стегній), у ході яких було випробувано низку показників легітимності приватної власності, розроблених В.Вороною та автором. Опитування проведені методом роздаткового анкетування Інститутом соціології НАН України. Вибірки N = 1800 пропорційно репрезентують доросле (віком понад 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва.

починали втілюватися: під час цього ж опитування серед тих, хто відповів, 2,9% підтвердили, що мають цінні папери (акції підприємств, банків, бірж), а 28,6% ствердно відповіли на запитання про наявність землі у своїй приватній власності. В останньому випадку йшлося радше про приватне присадибне або дачне землеволодіння, а не про приватні земельні угіддя як чинник розвинутого товарного виробництва. З часом, за 12 років*, приватно-власницькі домагання громадян України суттєво зросли (табл. 1).

Таблиця 1

Самовизначення своїх приватновласницьких домагань громадянами України, 2004 р. (%)**

Що з переліченого Ви хотіли б мати у власності? (Відзначте всі відповіді, що підходять)	% тих, хто відповів N = 1800
Землю	29,3
Мале підприємство	28,6
Середнє або велике підприємство	9,6
Нічого з переліченого	27,4
Важко сказати	17,3

**Загальнонаціональне моніторингове опитування Інституту соціології НАН України 2004 р.

Серед опитаних ті, хто не бажав мати у власності зазначені чинники виробництва, не перевищували чисельно ні тих, хто заявив про бажання мати у власності землю, ні тих, хто бажав мати власне мале підприємство. Широкий загальний враженням того, як заповзятливі співгромадяни успішно втілювали приватновласницькі домагання та залучалися у приватно-власницькі відносини у статусі приватного власника або співвласника у перебігу приватизації – передання (продажу) державних і комунальних підприємств та землі у приватну власність. Адже спочатку далеко не всі громадяни схилилися до особистої участі у приватизації з огляду на свої приватновласницькі мотиви. Про це свідчать, зокрема, їхні особисті наміри та мотиви можливої купівлі акцій підприємств на початку легальної приватизації (табл. 2 і 3).

* У пізніших опитуваннях це запитання не ставилось, тому використані дані 2004 р.

Таблиця 2

Особиста схильність до можливої купівлі акцій підприємств, 1992 р. (%)*

Якби Вам випала можливість купити акції підприємства, чи стали б Ви це робити?	% до тих, хто відповів N=1752
Скоріше придбав би	29,6
Скоріше не став би купувати	38,0
Важко сказати	32,3
Всього	100,0

* Загальнонаціональне моніторингове опитування Інституту соціології НАН України 1992 р.

Таблиця 3

Особисті мотиви можливої купівлі акцій підприємств, 1992 р. (%)*

Заради чого передусім Ви стали б купувати акції?	% до N=1752
Для отримання додаткового прибутку	29,3
Для збереження своїх грошей	8,4
Для того, щоб брати участь в управлінні підприємством	4,6
Важко сказати	31,3
Не відповіли	26,3
Всього	100,0

* Загальнонаціональне моніторингове опитування Інституту соціології НАН України 1992 р.

У 1992 р. близько третини опитуваних висловили готовність за можливості купити акції підприємства. Водночас можлива участь у купівлі акцій підприємства найменше мотивувалася зацікавленістю у набутті повноважень управління ним. Здебільшого переважали мотиви отримання дивідендів та конвертації своїх грошей задля їх збереження в акції. Тобто для опитуваних це можливе інвестування переважно розглядалося як заміник звичайного банківського капіталовкладення, а не як спосіб посідання й опанування виробничого капіталу. Адже на початку 1990-х років банківські вклади фізичних осіб були вкрай ризикованими з огляду на галопуючу інфляцію. Зрештою, переважна більшість опитуваних не спромоглася визначитися із власними мотивами можливої купівлі акцій підприємства або взагалі не відповіла на поставлене запитання. Відтак є підстави стверджувати, що станом на початок легальної приватизації переважна

більшість громадян суб'єктивно не була готова до акціонування підприємств. Імовірно, можливість участі у приватизації чинників виробництва виявилася несподіваною для широких верств людей і навряд чи могла бути для них глибоко продуманою та успішно використаною.

На тлі відносно масової приватизації особистого житла і присадибних земельних ділянок приватизація виробничого капіталу та земельних угідь виробничого характеру за мірою залучення громадян виявилася менш масштабною за мірою залучення громадян (табл. 4).

Таблиця 4

Участь громадян України у приватизації (%)*

У яких приватизаційних процесах довелося взяти участь Вам, членам Вашої сім'ї? (Відзначте всі відповіді, що підходять)	2006	2009
	N=1800	N=1799
Приватизація житла (квартири, будинку)	58,5	60,3
Приватизація присадибної земельної ділянки	21,7	25,1
Приватизація дачної земельної ділянки	8,3	9,2
Отримання майнового приватизаційного сертифіката (ваучера)	24,0	13,2
Обмін свого майнового приватизаційного сертифіката (ваучера) на акції підприємства	8,6	6,0
Продаж свого майнового приватизаційного сертифіката (ваучера) за гроші	11,9	6,7
Отримання земельного паю	12,8	9,6
Приватизація свого земельного паю	6,5	5,1
Викуп підприємства його працівниками	1,4	0,9
Купівля підприємства на аукціоні або конкурсі	0,3	0,3
У жодних	24,5	28,8

* Загальнонаціональні репрезентативні опитування Інституту соціології НАН України 2006 та 2009 рр.

Можна виокремити дві умовні групи безпосередніх (або активних) приватизаційних дій. Перша охоплює поширеніші види приватизації — приватизацію житла, присадибних та дачних земельних ділянок. Натомість до другої групи можна віднести менш поширені серед опитуваних види приватизації засобів виробництва: обмін ваучера на акції підприємства, приватизацію земельного паю,

вкуп підприємства працівниками або купівлю його на аукціоні чи конкурсі. Показовими на тлі другої групи є відносно вищі відсотки пасивних приватизаційних дій стосовно засобів виробництва, зокрема отримання ваучера та земельного паю. Тобто цілеспрямовано конвертували ваучери та паї у власні приватні активи, ймовірно, далеко не всі, хто їх отримав. Привертають увагу й порівняно значні відсотки тих, хто просто продав свій ваучер за гроші або не взяв участі у жодному з приватизаційних процесів. У підсумку приватизаційні дії зумовили відповідні структурні особливості сімейної власності в Україні (табл. 5).

Таблиця 5
Об'єкти сімейної власності в Україні (% до тих, хто відповів)*

Відзначте, будь-ласка, що із наведеного нижче має у власності Ваша сім'я? (Відзначте всі відповіді, що підходять)	2006	2009
	N=1800	N=1799
Побутові речі тривалого вжитку (холодильник, телевізор тощо)	94,9	92,7
Індивідуальні транспортні засоби (автомобіль, мотоцикл, човен тощо)	29,6	32,7
Житло (квартира, будинок)	88,1	90,2
Присадибна земельна ділянка	42,2	41,4
Дачна земельна ділянка	14,8	14,6
Акції підприємств, паї у ЗАТ, ВАТ тощо	7,2	4,1
Земельний пай	16,2	13,3
Мале підприємство	1,4	2,1
Велике підприємство	–	0,1
Нічого	1,5	2,3

* Загальнонаціональні репрезентативні омнібуси Інституту соціології НАН України 2006 та 2009 рр.

У другій половині 2010-х років вирізняються два умовні сегменти приватновласницьких відносин, відмінні за мірою залучення опитуваних до них. У межах першого, порівняно більш масового сегменту, об'єктами приватної власності виступає все те, що перебувало в індивідуальній власності або користуванні пересічних громадян ще за часів “розвиненого соціалізму” – побутові речі, індивідуальні транспортні засоби, житло, присадибні та дачні земельні ділянки. У межах другого сегменту, незначного порівняно з першим, такими об'єктами є засоби

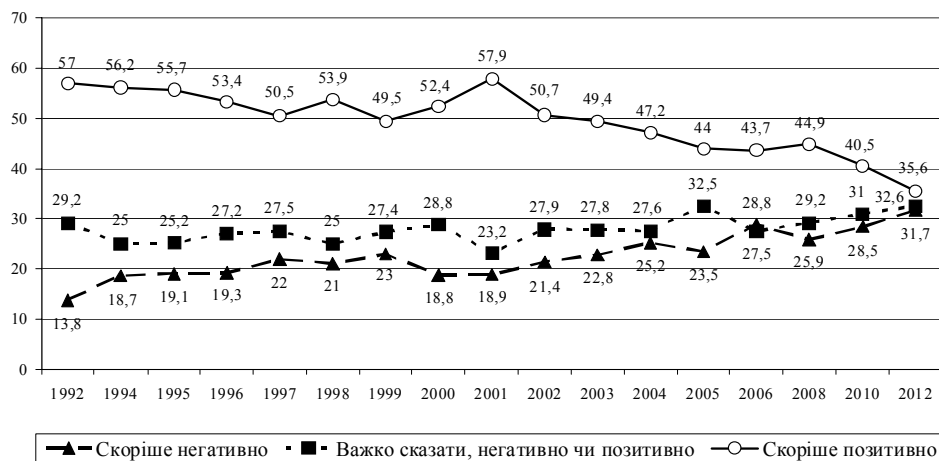
виробництва у вигляді акцій, земель сільськогосподарського призначення та малих підприємств. Тобто переважна більшість громадян не схильна визначати себе як приватних власників засобів виробництва, оскільки останні за підсумками приватизації зосередилися у приватній власності порівняно незначної верстви. Такі підсумки приватизації чинників виробництва виглядають цілком закономірними, якщо зважити на міру схильності громадян до залучення у процеси приватизації.

Громадяни цілеспрямовано або частіше несамохіть залучалися до участі у приватизації, довільно або мимоволі ставали приватними власниками житла, присадибних і дачних земельних ділянок, малих і середніх підприємств, земельних паїв. І таке вимушене або невимушене безпосереднє втягнення людей у приватновласницькі відносини неминуче відбивається на їхній свідомості, породжує нові уявлення, почуття і прагнення. Мірою більш-менш успішного або навіть стерпного пристосування до цього новопосталого соціального порядку створювалися передумови примирення із ним, його прийняття та схвалення. Таким чином, через власне залучення у приватизаційні процеси та відповідне посідання приватної власності громадяни легітимували їх “не словом, а ділом”.

Але, імовірно, переважна більшість людей відчуває себе непричетними до приватизації засобів виробництва. Адже загалом громадяни приватизували те, що могли. Більшість із них приватизували те, чим особисто користувалися і розпоряджалися — житло, а також, меншою мірою, присадибні та дачні земельні ділянки. Не виключено, що далися взнаки брак досвіду, достатньої поінформованості, готовності та насаги до боротьби за опанування виробничого капіталу, що підлягав приватизації. Масова приватизація чинників виробництва навряд чи виправдала заповітні приватновласницькі сподівання пересічних громадян. Відтак не випадково у перебігу загальнонаціональних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України 1992—2006, 2008, 2010 та 2012 рр., тобто упродовж 20-ліття легальної приватизації чинників виробництва, спостерігалось переважно невпинне погіршення ставлення опитуваних до неї (рис. 1—3).

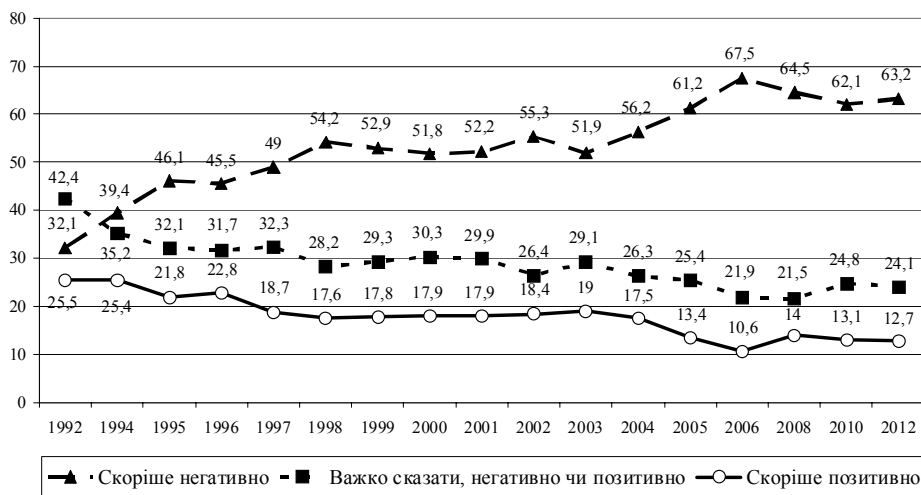
Утім, масовий негативізм у ставленні до приватизації малих підприємств, великих підприємств та землі зростав різною мірою: співвідношення негативно та позитивно налаштованих громадян стосовно зазначених приватизаційних процесів відрізняє-

Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) малих підприємств? (% до тих, хто відповів)

Рисунок 1. Зміна ставлення до приватизації малих підприємств

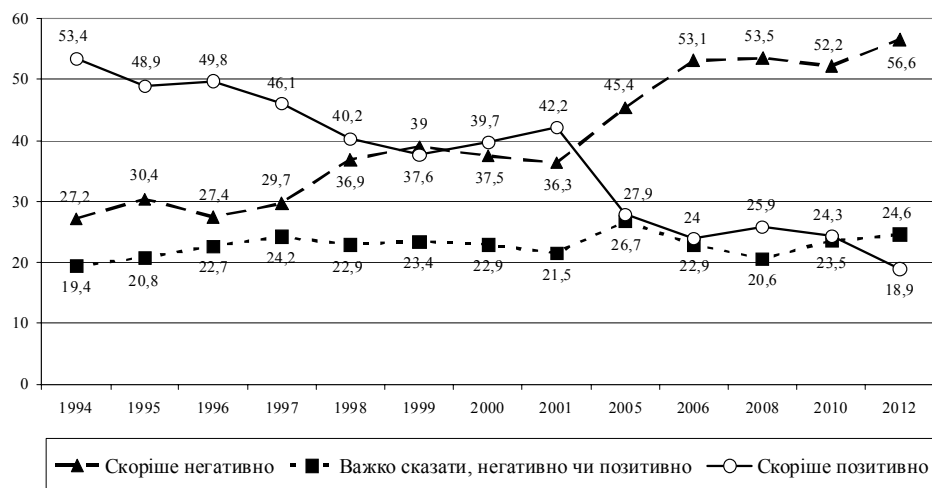
Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) великих підприємств? (% до тих, хто відповів)

Рисунок 2. Зміна ставлення до приватизації великих підприємств

Як Ви ставитесь до передачі у приватну власність (приватизації) землі?
(% до тих, хто відповів)

Рисунок 3. Зміна ставлення до приватизації землі

тється і на початку спостережень у 1992 р., і станом на 2012 р. Найбільшою прихильністю громадськості вирізняється приватизація малих підприємств, яка тривала у 1992–1994 рр. і здійснювалася через оренду з викупом або викуп трудовим колективом. Найменш прихильний широкий загал до приватизації великих підприємств, що у 1995–1998 рр. відбувалася як масова приватизація з використанням приватизаційних паперів для залучення широких верств населення до придбання акцій великих і середніх підприємств, а з 1999 р. – відбувається як грошова приватизація через індивідуальні процедури залучення стратегічних національних або іноземних інвесторів. Тобто на малі підприємства мали зазвичай виключні законні права їхні працівники, тоді як на певну частку великих підприємств могли претендувати усі громадяни, що отримали приватизаційні сертифікати (ваучери) та обміняли їх на акції. Однак дивіденди від цих акцій та їхня ліквідність для більшості пересічних учасників приватизації виявилися незначними. Не завжди пересічним громадянам як дрібним акціонерам було до снаги обстоювати та усталити свої права приватних власників акціонерної частки

великих підприємств. У підсумку акції цих підприємств зосередилися в руках україн вузького кола великих приватних власників, а решта пересічних учасників їх приватизації здебільшого почувалися ошуканими.

Не виключено, що й тривалість, і швидкість завершення приватизаційних процесів вплинули на ставлення до них. Приватизація малих підприємств завершилася за два роки, і навіть тим, хто нічого не набув у її перебігу, залишилось примиритися із її підсумками. Натомість дотепер незавершена приватизація великих підприємств супроводжується запеклою конкуренцією між претендентами на них з-поміж великих приватних власників та їх взаємним публічним розвінчуванням. Порівняно більш негативне інформаційне тло приватизації великих підприємств не сприяє визнанню її підсумків широкими верствами, а радше навпаки — зумовлює більш негативне ставлення громадськості до неї. Також тут, імовірно, далася взнаки різна міра уваги широкого загалу до приватизації малих і великих підприємств, залежна від масштабів їх економічної діяльності. Малі підприємства поодиноці виникають і зникають, особливо не привертаючи до себе громадської уваги. Приватизація окремих великих підприємств викликала і викликає набагато більший суспільний резонанс, як і міра успішності їх діяльності після зміни форми власності та власника. Далеко не завжди виправдалися сподівання громадськості на підвищення економічної ефективності, розвиток та інноваційну модернізацію великих підприємств, що пов'язувалися із переходом їх із власності держави у власність заповзятливих приватних осіб. Усі зазначені обставини сукупно зумовили найбільше зростання масового негативізму у ставленні до приватизації великих підприємств.

Негативізм у ставленні до приватизації землі зростав дещо меншою мірою, ніж у ставленні до приватизації великих підприємств, але значно більше, ніж у ставленні до приватизації малих підприємств. Цьому теж сприяла низка обставин. Приватизація присадибних та дачних ділянок вирізняється плідною участю громадян (*табл. 4 і 5*). Приватні присадибні та дачні земельні ділянки користуються попитом на ринку земельної власності. Але водночас набули поширення випадки їх незаконного захоплення силоміць або внаслідок різних махінацій. Не бракує також випадків захоплення окремими громадянами та корпоративними структурами земель, що перебувають у комуналь-

ній власності та у громадському користуванні, із наступним їх перетворенням на приватну особисту або корпоративну власність. Йдеться про земельні ділянки у містах, придатні під житлову та комерційну забудову, узбережжя річок, озер та морів, що мають рекреаційне значення, тощо. Подібна неперобірилівість у способах привласнення природно викликає глибоке обурення громадськості й може впливати на зростання негативізму у її ставленні до приватизації землі.

Водночас особливості приватизації землі сільськогосподарського призначення теж викликають занепокоєння широкого загалу. Після розпаювання та приватизації земельних паїв колективних сільськогосподарських підприємств їхня спільна земельна колективна власність перетворилася на приватну земельну власність їхніх членів. Утім, приватизація цих земельних угідь навряд чи завершена: попри розподіл між приватними власниками земельних ресурсів, із року в рік продовжувався мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Таке обмеження стоїть на заваді легальному перерозподілу та концентрації основної земельної власності в Україні. Відтак громадськість жваво обговорює імовірне нелегальне зосередження земельних угідь у руках вузького кола поки що прихованих великих земельних власників-латифундистів, загрози потрапляння родючих українських земель у власність іноземних приватних власників і навіть держав. Така громадська стурбованість цим питанням цілком природна: оскільки земля є найважливішим об'єктом власності в суспільстві, її приватизація та належність перебуває в епіцентрі уваги публіцистів, науковців і політиків. Загострюють цю увагу випадки спроб сумнівного привласнення в Україні земельних угідь, що мають статус природних та історичних заповідників, а також випадки вкрай жорстокого поводження приватних землевласників із громадянами, що без дозволу потрапляють у межі їхніх земельних угідь. Можна припустити, що зазначені негаразди зумовили зростання негативізму у ставленні широкого загалу до приватизації землі.

Водночас тут варто розрізнити емоційно-оцінні ставлення та раціонально-оцінні думки громадян, а також сприйняття ними окремо приватизації та приватної власності. Подекуди ці думки і ставлення навіть в однієї особи можуть бути вкрай суперечливими: негативізм ставлення може поєднуватися зі схвальністю думки. Або неприйняття особою приватизації може бути поєднане з одночасним прийняттям нею приватної власності, що

постала внаслідок цієї приватизації. Зокрема, така суперечливість сприйняття приватної власності на малі підприємства спостережена під час загальнонаціонального репрезентативного омнібусу Інституту соціології НАН України 2006 р. та загальнонаціонального моніторингового опитування Інституту соціології НАН України 2013 р. (табл. 6–8).

Таблиця 6

Думка щодо виправданості приватизації малих підприємств
(% до тих, хто відповів)

Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) малі підприємства?	2006	2013
	N=1800	N=1800
Скоріше ні*	28,0	34,7
Важко відповісти**	24,6	17,0
Скоріше так	47,4	48,2
Всього	100,0	100,0

* Розбіжність відсотків значуща на рівні 5%.

** Розбіжність відсотків значуща на рівні 1%.

Таблиця 7

Ставлення до існування малих приватних підприємств
(% до тих, хто відповів)

Як Ви ставитесь до існування в Україні малих приватних підприємств?	2006	2013
	N=1800	N=1800
Скоріше негативно	19,3	22,2
Важко відповісти*	23,8	15,7
Скоріше позитивно*	56,8	62,1
Всього	100,0	100,0

* Розбіжність відсотків значуща на рівні 5%.

Таблиця 8

Думка щодо доцільності націоналізації малих приватних підприємств
(% до тих, хто відповів)

Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави малих приватних підприємств?	2006	2013
	N=1800	N=1800
Скоріше так	30,5	32,6
Важко відповісти**	26,4	18,2
Скоріше ні*	43,1	49,2
Всього	100,0	100,0

* Розбіжність відсотків значуща на рівні 5%.

** Розбіжність відсотків значуща на рівні 1%.

2006 р. відмінності між відсотками позитивного ставлення до приватизації малих підприємств (*рис. 1*), схвальної думки щодо виправданості приватизації малих підприємств (*табл. 6*) та несхвальної думки щодо доцільності їх націоналізації (*табл. 8*) статистично незначущі. Тобто понад 40% опитаних стало визнавали приватизацію малих підприємств. Водночас відсоток позитивного ставлення до існування малих приватних підприємств (*табл. 7*) виявився відчутно ще вищим і свідчив про прийнятність приватної власності на малі підприємства для більш ніж половини опитаних. Певна частка людей навіть попри власне неприйняття приватизації малих підприємств визнає приватну власність на них.

Понад те, упродовж 2006–2013 рр. значуще зросли відсотки опитуваних, що позитивно ставляться до існування малих приватних підприємств (*табл. 7*) та не вважають доцільною зворотну націоналізацію малих приватних підприємств (*табл. 8*). Водночас не зазнали значущих змін відсотки опитаних, що у цих випадках виявили протилежні думки та ставлення. І 2006, і 2013 рр. відсотки схвальної думки щодо приватизації малих підприємств, позитивного ставлення до існування малих приватних підприємств та несхвальної думки щодо їх націоналізації значуще перевищують відсотки відповідних протилежних їм позицій у межах шкал показників (розбіжності відсотків значущі на рівні 1% в усіх зазначених випадках). Попри певне збільшення із часом частки тих, хто не вважає слушною приватизацію малих підприємств, рівень прийнятності для громадян приватної власності на малі підприємства у 2013 р. загалом вищий, ніж у 2006 р.

Імовірно, зауважене зростання рівня соціальної легітимності, тобто визнання прав приватної власності на малі підприємства, варто пов'язувати із тим, що власне мале підприємство в Україні за великого бажання може наразі відкрити будь-який громадянин. Для цього необхідні передусім фахові знання, вміння і навички у певній суспільнокорисній галузі діяльності, а також насага, належні ділові якості та заповзятливість. Не менш важливий також певний початковий фінансовий і виробничий капітал (обладнання, сировина, споруди і приміщення), який, утім, не є недосяжним для опанування наполегливими підприємцями за докладання ними достатніх зусиль упродовж якогось часу. Отож, як кажуть у народі, хто бажає — шукає можливості...

Наприклад, навіть просторово обмежена житлова площа помешкань в Україні останнім часом стає складником виробничих активів легальних, напівлегальних та нелегальних малих підприємств. Ще більшою мірою приватні помешкання використовують у торговій сфері, сфері надання послуг та як офісні приміщення (особливо ті, що локалізовані на перших поверхах будинків у містах). Таким чином, громадяни розуміють, що вони не позбавлені можливості стати власником малого підприємства, а відтак — можуть визнати таку можливість за своїми співгромадянами.

Натомість стосовно можливостей набуття прав приватної власності на великі підприємства громадськість подібних сподівань, скоріше, вже не плекає. І це, імовірно, відбивається на її ставленнях і думках: під час загальнонаціонального репрезентативного опитування Інституту соціології НАН України 2006 р. та загальнонаціонального моніторингового опитування Інституту соціології НАН України 2013 р. виявилось, що переважна більшість опитуваних не визнає підсумків приватизації великих підприємств у вигляді появи великих приватних підприємств (табл. 9) і вважає за доцільне їх зворотню націоналізацію (табл. 11), а опитані із негативним ставленням до існування великих приватних підприємств значуще переважають опитаних з відповідним позитивним ставленням у 2013 р. (табл. 10).

З огляду на такі особливості громадського сприйняття перебіг та підсумки приватизації великих підприємств можна вважати соціально нелегітимними, тобто невизнаними, неприйнятими і не схваленими широкими верствами суспільства. Те, що громадськість налаштована так непримиренно стосовно прива-

Таблиця 9

Думка щодо виправданості приватизації великих підприємств
(% до тих, хто відповів)

Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) великі підприємства?	2006	2013
	N=1800	N=1800
Скоріше ні**	57,9	65,9
Важко відповісти**	25,0	17,1
Скоріше так	17,1	16,9
Всього	100,0	100,0

** Розбіжність відсотків значуща на рівні 1%.

Таблиця 10

Ставлення до існування великих приватних підприємств
(% до тих, хто відповів)

<i>Як Ви ставитесь до існування в Україні великих приватних підприємств?</i>	2006 <i>N=1800</i>	2013 <i>N=1800</i>
Скоріше негативно	39,1	43,2
Важко відповісти*	26,3	20,0
Скоріше позитивно	34,6	36,9
Всього	100,0	100,0

* Розбіжність відсотків значуща на рівні 5%.

Таблиця 11

Думка щодо доцільності націоналізації великих приватних підприємств
(% до тих, хто відповів)

<i>Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави великих приватних підприємств?</i>	2006 <i>N=1800</i>	2013 <i>N=1800</i>
Скоріше так**	58,2	66,2
Важко відповісти*	24,7	17,6
Скоріше ні	17,1	16,2
Всього	100,0	100,0

* Розбіжність відсотків значуща на рівні 5%.

** Розбіжність відсотків значуща на рівні 1%.

тизації, ще не означає її одночасну схильність або готовність негайно вдатися до силових дій задля націоналізації приватизованих великих підприємств. Стан нелегітимності приватизації великих підприємств та похідної від неї приватної власності радше є потенційним чинником дезорганізації економіки та соціальної дестабілізації суспільства.

Відтак власники великих підприємств для запобігання дійсним і гаданим загрозам своїм інтересам вже вдаються, наприклад, до: а) приватизації у її прихованому (тіньовому) форматі, коли власника приватизованого великого підприємства часто вкрай важко однозначно ідентифікувати; б) несплати податків (подекуди із використанням режиму вільних економічних зон), приховування та викачування прибутків в офшорні зони; в) лобювання своїх інтересів шляхом корупційних діянь (інколи навіть шляхом підкупу окремих фракцій парламенту); г) безоглядно жорстокої та безкомпромісної боротьби за представ-

ницькі та парламентські мандати, за формування підконтрольних місцевих самоврядних, регіональних владних та національних урядових структур, за посаду глави держави; д) принагідного застосування безвідмовної та перевіреної часом “зброї” — інформаційно-психологічного стимулювання мовних, етнічних, конфесійних, регіональних, соціально-економічних, соціокультурних, цивілізаційних, воєнно-історичних та геополітичних фобій. Тобто соціальне розмежування суспільства певною мірою послаблюється його ж одночасним політико-регіональним та етнокультурним розмежуванням. Стимулювання геополітичної, цивілізаційної, етнокультурної та мовної заклопотаності пересічних громадян та розмежування їх на різні політичні табори за цими ознаками дає змогу відволікати увагу суспільства від питань соціальної справедливості, приватизації та її наслідків. У такий спосіб ризику інституту приватної власності певною мірою послаблюються, але не зникають.

Утім, навіть за усіх зазначених обставин спостерігаються відмінності у сприйнятті приватизації і націоналізації великих підприємств, з одного боку, та їх існування як приватних активів — з другого. 2006 р. існування великих приватних підприємств саме по собі позитивно сприймається третиною опитаних (*табл. 10*), тоді як виправдовує приватизацію (*табл. 9*) і не вважає за доцільне зворотну націоналізацію (*табл. 11*) їх порівняно удвічі менша кількість опитаних, а позитивно ставиться до приватизації (*рис. 2*) їх — порівняно утричі менша кількість. Таким чином, наявна певна частка людей, для яких одночасно: а) цілком прийнятна приватна власність на великі підприємства; б) неприйнятна приватизація, внаслідок якої постала ця приватна власність. Ці люди схильні підтримати перегляд результатів приватизації, тобто припускають можливість реприватизації або взагалі заперечують приватизацію великих державних підприємств і підтримують ідею їх націоналізації, але, імовірно, не заперечують інших гіпотетичних шляхів появи великих приватних підприємств в Україні (наприклад, за рахунок приватних інвестицій, розширення або злиття існуючих приватних малих і середніх підприємств).

Упродовж 2006–2013-х рр. у сприйнятті громадськістю приватизації великих підприємств відбулися певні зміни. Про це передусім свідчить значуще зростання часток опитаних із несхвальною думкою щодо приватизації великих підприємств (*табл. 9*)

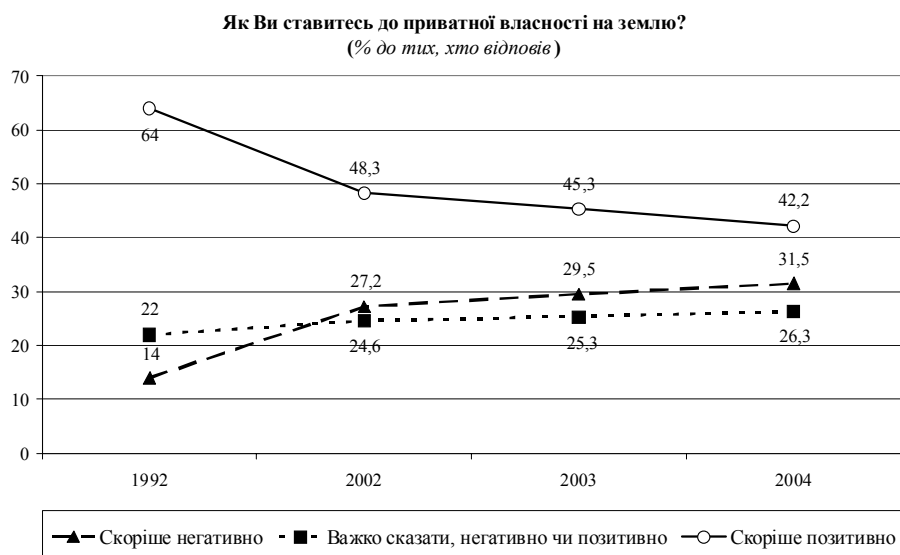

та зі схвальною думкою щодо націоналізації великих приватних підприємств (*табл. 11*). Значущі зміни часток опитаних із протилежними думками у цих двох випадках не були спостережені. Також і 2006, і 2013 р. відсотки опитаних із несхвальною думкою щодо приватизації великих підприємств (*табл. 9*) та схвальною думкою щодо їх націоналізації (*табл. 11*) значуще перевищують відсотки опитуваних із протилежними думками у межах шкал показників (розбіжності відсотків значущі на рівні 1% в усіх зазначених випадках). Отже, рівень легітимності приватизації великих підприємств упродовж останніх семи років знизився.

Незначуще зросли відсоткові частки опитуваних як із позитивним, так із негативним ставленням до існування великих приватних підприємств (*табл. 10*). Можна стверджувати що поляризація громадськості із цього приводу усталилася і, найімовірніше, навіть поглибилася за рахунок статистично значущого скорочення частки тих, хто не в змозі визначитися із власним ставленням у даному випадку. 2006 р. відмінність між частками негативного та позитивного ставлення до існування великих підприємств статистично незначуща. Натомість 2013 р. відсоток негативного ставлення опитаних до існування великих приватних підприємств значуще перевищує відсоток опитуваних із позитивним ставленням у даному випадку (розбіжність відсотків значуща на рівні 1%). Тобто своєрідний баланс прийнятності/неприйнятності для громадськості приватної власності на великі підприємства порушився на користь неприхильно налаштованих стосовно неї осіб.

За цієї обставини зростають політичні загрози існуванню приватної власності на великі приватні підприємства, надмірно залежної від інтенцій чинної влади та політичної кон'юнктури у нашій країні. Наявні передумови її політично вмотивованого перерозподілу. Зокрема, кожна зміна влади в Україні несе загрозу перерозподілу власності: новоявлена влада змушена боротися зі спокусою реприватизувати власність своїх політичних опонентів за умови її соціальної нелегітимності, тобто фактичного потурання спробам такої сумнівної реприватизації з боку широких кіл громадськості.

У перебігу загальнонаціональних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України 1992 та 2002–2004 рр. з'ясувалося, що подібно до того, як з плином часу погіршувалося ставлення широкого загалу до приватизації землі (*рис. 3*), невпинно

Рисунок 4. Зміна ставлення до приватної власності на землю, 1992–2004 рр.

погіршувалося й сприйняття громадськістю в Україні посталої внаслідок цієї приватизації приватної власності на землю у 1992–2004 рр. (рис. 4).

На старті легальної приватизації опитувані з позитивним ставленням більш ніж учетверо чисельно переважали опитуваних із негативним ставленням до приватної власності на землю. За наступні роки чисельність позитивно налаштованих опитаних суттєво скоротилася: 2004 р. їх стало менше майже на третину, натомість негативно налаштованих подвоїлася. І, як свідчать дані пізніших загальнонаціональних опитувань — репрезентативного омнібусу Інституту соціології НАН України 2006 р. та моніторингового опитування Інституту соціології НАН України 2013 р., зазначена тенденція погіршення ставлення до приватної власності на землю тривала й упродовж останнього десятиліття (табл. 12–14).

Наявне значуще зростання із часом відсотків опитаних із несхвальною думкою щодо приватизації землі та із схвальною думкою щодо націоналізації приватної землі за одночасної відсутності значущої мінливості відсотків опитаних із протилеж-

Таблиця 12

Думка щодо виправданості приватизації землі
(% до тих, хто відповів)

Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) землю?	2006	2013
	N=1800	N=1800
Скоріше ні**	53,5	63,4
Важко відповісти	22,3	17,0
Скоріше так	24,2	19,5
Всього	100,0	100,0

** Розбіжність відсотків значуща на рівні 1%.

Таблиця 13

Ставлення до існування приватної землі
(% до тих, хто відповів)

Як Ви ставитесь до існування в Україні приватної землі?	2006*	2013
	–	N=1800
Скоріше негативно	–	53,4
Важко відповісти	–	19,4
Скоріше позитивно	–	27,1
Всього	–	100,0

* В опитуванні 2006 р. даний емпіричний показник не використовувався через брак можливості його включення до анкети.

Таблиця 14

Думка щодо доцільності націоналізації приватної землі
(% до тих, хто відповів)

Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави приватної землі?	2006	2013
	N=1800	N=1800
Скоріше так**	51,4	60,9
Важко відповісти**	27,6	18,7
Скоріше ні	21,0	20,3
Всього	100,0	100,0

** Розбіжність відсотків значуща на рівні 1%.

ними думками у цих випадках. Водночас спостережено значуще зменшення відсотка опитаних із невизначеністю власної думки стосовно націоналізації приватної землі. На відміну від значущого переважання відсотка опитаних із позитивним ставленням до приватної власності на землю порівняно із відсотком відповідного негативного ставлення у 2004 р. (рис. 4), 2013 р. відсоток

негативного ставлення до існування приватної землі значно перевищує відсоток відповідного позитивного ставлення (табл. 13). А відсотки несхвальної думки щодо приватизації землі та схвальної думки щодо її націоналізації значуще перевищують відсотки відповідних протилежних їм думок як 2006, так і 2013 р. (розбіжності відсотків значущі на рівні 1% в усіх зазначених випадках). Відтак загалом рівень прийнятності для громадян приватизації та приватної власності на землю упродовж останніх 5–10 років відчутно знизився.

Про погіршення ставлення громадян до приватної власності на землю свідчить й динаміка відсоткових розподілів за показником, що фіксує думку опитаних щодо їхньої згоди або незгоди із дозволом (легалізацією) купівлі-продажу землі в перебігу загальнонаціональних моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України 1994–2006, 2008, 2010 та 2012 рр. (рис. 5).

Зазначений показник слугує свого роду мірилом думок опитуваних із приводу однієї з найважливіших правомочностей приватної власності на землю — права розпорядження нею. Тобто

Рисунок 5. Зміна думки щодо можливості легалізації купівлі-продажу землі

йдеться про невіддільну складову права приватної власності. Показово, що відсоток опитуваних із негативною думкою щодо можливості легалізації зазначеної правомочності майже в усіх наведених розподілах чисельно переважає відсоток опитаних із позитивною думкою. Утім, відсотковий розподіл за іншим показником моніторингу Інституту соціології НАН України, застосованим в опитуванні 2002 р., засвідчує, що половина, ба й більше опитуваних, не є одностайно безумовними й переконаними опонентами цієї правомочності приватної власності (*табл. 15*).

Таблиця 15

**Думки із приводу можливості та умов
купівлі-продажу землі в Україні, 2002 р. (%)***

<i>Як Ви ставитесь до можливості купівлі-продажу землі в Україні? (Відмітьте одну відповідь)</i>	<i>% до тих, хто відповів N = 1799</i>
1. Земля має вільно продаватися і купуватися без обмежень	7,8
2. Земля має продаватися і купуватися тільки громадянами України	30,8
3. Земля має продаватися і купуватися на території населеного пункту тільки жителями цього населеного пункту	12,0
4. При купівлі-продажу землі необхідні інші обмеження (крім наведених у п. 2 і 3)	1,6
5. Земля в Україні не може бути предметом купівлі-продажу	38,1
6. Важко сказати	9,7
Всього	100,0

* Загальнонаціональне моніторингове опитування Інституту соціології НАН України 2002 р.

Шкала цього показника містить ширшу низку позицій, що є також більш змістовними порівняно із позиціями шкали попереднього показника (*рис. 5*). Відтак, опитувані мали більше можливостей для власного самовизначення щодо купівлі-продажу землі. У підсумку опитувані, які припускають купівлю-продаж землі на різних умовах, у сукупності виявилися в більшості (52,2%) на тлі своїх опонентів (*табл. 15*). Ймовірно, таке визнання опосередковано стосується й загалом права розпорядження землею як однієї із правомочностей власності на неї. При цьому показова переважна схильність опитаних до обмеження кола учасників торгів на ринку землі виключно громадянами

України або представниками місцевих громад. Таку схильність можна тлумачити як вияв стурбованості людей перспективами панування на ринку землі, а відтак — і в економіці та суспільстві іноземних і/або глобальних економічних суб'єктів, а також домогосподарств землевласників-олігархів. Імовірно, у купівлі-продажу землі без обмежень абсолютна більшість опитаних убачає передумови необмеженого накопичення земельної власності й похідних із цієї обставини економічних і соціальних негараздів. Утім, під час іншого опитування у 2009 р. більше половини опитуваних визнає повне право приватної власності на землю та право її продажу загалом (табл. 16).

Таблиця 16

Думки із приводу бажаної конфігурації права власності на землю, 2009 р. (%)*

<i>Яким, на Вашу думку, має бути право власності на землю та угіддя?</i>	Частка від вибірки, N=1799
Повне право власності (з правом продажу)	55,3
Позитивне користування, що успадковується, але без права продажу	13,9
Власність громади (села, міста), яка розподіляє землю у тимчасове користування жителям	1,9
Державна власність на всі землі	12,5
Важко відповісти	16,4
Всього	100,0

* Загальнонаціональний репрезентативний омнібус Інституту соціології НАН України 2009 р.

Переважання цієї думки щодо бажаної конфігурації права власності на землю виглядає дещо парадоксальним на тлі одночасного переважання негативного ставлення до приватизації землі (рис. 3) та несхвальної думки щодо можливості легалізації купівлі-продажу землі (рис. 5) у 2008–2012 рр., а також незгоди щодо виправданості приватизації землі (табл. 12) та згоди із доцільністю націоналізації приватної землі (табл. 14) у 2006 та 2013 рр. Тобто переважне визнання повного або обмеженого права приватної власності на землю межує із переважним неприйняттям її приватизації. З огляду на вказану обставину можна припустити, що зазначене визнання повного або обмеженого права приватної власності на землю може мотивуватися здебільшого ідейно-світоглядними переконаннями або прагматичними міркуваннями людей. Відтак, імовірно, опитані не визнають

приватизацію землі радше через те, що ця приватизація: а) не виправдала їхніх сподівань; 2) здійснена способами, неприйнятними для них, невідповідними їхнім очікуванням та початковим уявленням. Тобто неприхильне сприйняття приватизації землі може бути значною мірою викликане вкрай обурливими обставинами її перебігу та сумнівними у сенсі законності й справедливості її підсумками.

На тлі зауваженої у перебігу багаторічних спостережень переважної неприйнятності для громадськості приватизації великих підприємств та землі, а також водночас порівняно більш прихильного ставлення до приватної власності на малі підприємства та їх приватизації громадяни можуть схилитися до різного загального бачення бажаних для них заходів стосовно наслідків приватизаційних процесів (табл. 17).

Повного зворотного відтворення державної власності прагне чверть опитаних. Більше третини (38,6%) опитаних виступають за зворотну націоналізацію тільки великих підприємств та збереження у державній власності виключно стратегічних підприємств. Декілька відсотків опитаних вбачає вихід у припиненні приватизації та збереженні статус-кво. Десята частка опитаних схильна підтримати поступове продовження суцільної приватизації приватної власності. На підставі такого відсоткового розподілу обрання опитуваними можливих альтернативних політичних рішень

Таблиця 17

Думка щодо приватизації державної власності загалом, 2002 р. (%)*

Як Ви ставитесь до приватизації державної власності в Україні?	% до тих, хто відповів N=1799
Поступово приватизувати всю державну власність	9,8
Залишити в державній власності тільки стратегічно важливі об'єкти	18,2
Зупинити приватизацію і залишити власність у нинішньому стані	6,7
Повернути в державну власність тільки великі приватизовані підприємства	20,6
Повністю відтворити державну власність (як було за радянської влади)	25,0
Важко сказати	19,6
Всього	100,0

* Загальнонаціональне моніторингове опитування Інституту соціології НАН України 2002 р.

стосовно долі приватизації державної власності в Україні можна стверджувати, що 2002 р.: а) ні найпошлідовніші противники приватизації, ні тим більше її найпошлідовніші прихильники не мали чисельної переваги над рештою більш помірковано налаштованих опитаних; б) найпошлідовніші противники приватизації суттєво переважали її найпошлідовніших прихильників у 2,5 раза; в) просту сукупну більшість становили відносно помірковані опитувані, схильні виступати за обмеження об'єктів приватизації, часткове зворотне повернення приватизованих великих підприємств у власність держави, зупинення приватизації та усталення постприватизаційної структури власності на виробничий капітал у країні. З огляду на зазначене чисельне співвідношення схильностей до підтримки різних можливих політичних рішень стосовно приватизації можна стверджувати, що воно не містило загроз докорінного руйнування соціального порядку відносин приватної власності та загалом соціального устрою суспільства, який постав у перебігу приватизації державної власності. Наявні були лише соціальні передумови для обмеження частки великих приватних підприємств або, радше, для їх реприватизації, поодинокі спроби якої згодом мали місце.

В українському суспільстві наявні різні уподобання стосовно можливих бажаних моделей відносин власності в Україні (табл. 18).

Таблиця 18

**Уподобання стосовно моделей відносин
власності в Україні, 2007 р.* (%)**

<i>Підприємства та земля можуть належати державі або приватним власникам. Як, на Ваш погляд, потрібно було б будувати економіку України, якщо діяти в інтересах усього народу: на основі державної чи на основі приватної власності? (Відзначте одну відповідь, що найбільше підходить)</i>	% до тих, хто відповів N=1800
Тільки на основі державної власності	22,5
Переважно на основі державної власності	20,8
Нарівні на основі державної та приватної власності	37,6
Переважно на основі приватної власності	7,1
Тільки на основі приватної власності	1,4
Важко відповісти, не знаю	10,5
Всього	100,0

* Загальнонаціональний репрезентативний омнібус Інституту соціології НАН України 2007 р.

Сукупно прихильників ліберальної соціально-економічної моделі суспільства, що ґрунтується здебільшого на засадах приватної власності, майже в'ятеро менше, ніж прихильників етатистської моделі, побудованої здебільшого на засадах державної власності. Утім, ці обидві антагоністичні моделі здебільшого залишилися в історичному минулому. Найпоширеніші в сучасному глобальному соціально-економічному просторі — змішані моделі відносин власності, що передбачають рівність різних форм власності. Чинна Конституція України також декларує рівність всіх суб'єктів права власності перед законом та забезпечення їх захисту (стаття 13). Частка прихильників зазначеної конституційної моделі фактичного розмаїття форм власності в Україні сукупно із часткою прихильників ліберальної моделі перевищує сукупну частку прихильників етатистської моделі із пануванням державної власності на величину статистичної похибки. І це співвідношення відбиває усю складність проблеми соціальної легітимації підсумків приватизації. Коли приватизація ще не завершена, а суспільство загалом ще однозначно й остаточно не визначилося за чи проти існування приватної власності, постає питання: за яких умов громадськість може визнати приватний виробничий капітал та приватне землеволодіння, що з'явилися внаслідок невизнаної нею приватизації цих чинників виробництва?

Вище (*табл. 15 і 16*) наведено окремі з таких можливих умов у вигляді різних обмежень прав приватної власності. Водночас передумовою визнання приватної власності на чинники виробництва варто вважати визнання також відповідних верств приватних власників. Ідеться про принаймні невимушене примирення простої більшості громадян суспільства із його соціально-структурним порядком, особливістю якого є наявність таких верств. Іншими словами, це згода із наявністю цих верств у суспільстві, із неминучою (за їх наявності) соціальною нерівністю. Виявами такої згоди можуть виступати почуття громадян стосовно різних верств приватних власників.

Почуття — відносно стійкі емоційно-раціональні особисті ставлення людей, що мають певну предметну спрямованість, зумовлені життям людей у суспільстві і можуть перебувати в актуальному та потенційному стані. Позитивний (миролюбний) або негативний (агресивний) характер почуттів одних людей стосовно інших може мати певні наслідки стосовно соціального порядку. Адже почуття виконують роль психологічних чинни-

ків конструктивності або агресивності людей і можуть спонукати їх до миролюбності, терпимості, відчуження, ворожості, непримиренності у соціальних взаємодіях, а далі вилитися в суспільному житті, відповідно, у соціальне партнерство, злагоду, консенсус, співробітництво, співіснування, конкуренцію або протиборство.

Самовизначення опитуваними власних почуттів стосовно різних верств приватних власників засвідчило різну міру прихильності громадськості до останніх (табл. 19).

Приватні власники землі, що її обробляють самотужки, викликають позитивні почуття у 4/5 опитуваних, причому більш як половина з них засвідчили свою повагу до цієї верстви власників. Власники малих підприємств користуються прихильністю половини опитаних. Порівняно нижчим є рівень позитивного сприйняття опитуваними приватних власників великих підприємств (38,4%) та приватних власників землі, що наймають працівників для її обробітку (36,8%). Водночас частки неприхильно налаштованих опитуваних до цих верств значно менші

Таблиця 19

Почуття громадськості, викликані різними категоріями приватних власників чинників виробництва, 2007 р. (% до тих, хто відповів)*

Яке почуття у Вас викликають приватні власники...	Негативні			Позитивні			Нейтральні		Всього
	Ненавість	Презирство	Роздратування	Інтерес	Співчуття	Повага	Ніяке	Важко відповісти	
...малих підприємств?	1,3	1,3	7,7	18,1	8,3	23,6	34,4	5,2	100,0
...великих підприємств?	3,8	4,1	13,7	16,0	2,4	20,1	31,9	8,1	100,0
...землі, оброблюваної самотужки (сім'єю)?**	0,6	0,3	1,4	5,6	19,6	57,6	12,0	2,9	100,0
...землі, оброблюваної найманими працівниками?***	3,1	5,3	10,8	11,6	5,2	20,1	32,8	11,2	100,0

* Загальнонаціональний репрезентативний омнібус Інституту соціології НАН України 2007 р.

**Показники розроблені В.Вороною.

і становлять приблизно 1/5 опитуваних в обох випадках. Ще меншою є частка негативних почуттів опитуваних стосовно приватних власників малих підприємств (1/10) і зовсім мізерною — стосовно приватних власників землі, що її обробляють самотужки. Отже, більшу прихильність із боку опитуваних зажили приватні власники, що здебільшого самі застосовують власні чинники виробництва. Це певною мірою стосується і власників й часто єдиних працівників власних малих підприємств. І відповідно менша прихильність до власників великих підприємств, які набули своєї власності переважно у результаті приватизації, а також до землевласників, які виступають у ролі роботодавців.

Наведений вище розподіл прихильності та неприхильності може бути пояснений на підґрунті ідеї В.Ворони про два типи власності — трудову та експлуаторську (ґрунтовану на результатах чужої праці) — на підставі характеру привласнення суб'єктами виробничого процесу його засобів та результатів. Ідеться про походження доходу приватних власників, що вони його отримують внаслідок власної або найманої праці. З цього погляду й наголошено трудовий характер малих приватних підприємств: "Трудовий тип власності безпосередньо і найбільш повно реалізується в індивідуальній трудовій діяльності на основі приватної форми власності на засоби виробництва. Найчастіше характерною формою господарської діяльності у цьому випадку виступають малі підприємства, що засновані на праці самого власника та членів його родини. Тут найбільш наочне поєднання працівника і чинників виробництва. А питання експлуатації (як безвідплатного привласнення результатів чужої праці) саме по собі зникає..." [1, с. 11]. Малі підприємства в умовах українського суспільства, що трансформується, визначаються як дійсний і дієвий суб'єкт економічного та соціального розвитку й переборення патерналістських сподівань. Причина соціально-конструктивної природи малих підприємств убачається в тому, що в особі їхнього власника одночасно поєднані три мотиви плідної поведінки: мотив власника, мотив підприємця та мотив працівника. Тож можна припустити, що своєрідною умовою визнання й прийняття приватних власників засобів виробництва є їхня власна праця, а умовою згоди громадськості на існування відповідної приватної власності — її трудовий характер.

Загалом переважання позитивних почуттів стосовно приватних власників (особливо власників малих і великих підприємств,

а також власників землі, що використовують для її обробітку найману працю) потенційно нестале. Несталість тут прихована у наявності значних сукупних часток опитуваних, що засвідчили свою нейтральність стосовно приватних власників. Слід зазначити, що в межах чотирьох зазначених часток нейтрально налаштованих опитуваних основну масу утворюють ті з них, що задекларували відсутність будь-яких почуттів із приводу приватних власників. Це можна тлумачити як відносно значний ступінь соціального відчуження в українському суспільстві стосовно останніх. За певних обставин це відчуження може вилитися у ворожість та відверту агресію.

Зауважені тенденції свідчать про певні загрози чинному соціальному порядку приватновласницьких відносин. Навряд чи наразі можна вести мову про масові схильності до його докорінної зміни. Адже приватна власність на малі підприємства залишається сталою легітимною. Однак нелегітимність і поглиблення делегітимації приватної власності на великі підприємства та землю створюють сприятливу соціально-психологічну атмосферу для масової підтримки і потурання спробам радше не націоналізації, а перманентної реприватизації цих засобів виробництва. За таких умов чинний капіталістичний соціальний порядок навряд чи може виявити свої переваги в економічній ефективності, терпляче очікувані громадськістю. І з часом може постати питання й про його зміну. Адже зауважені вище стан легітимності і спрямованість легітимації приватної власності на підприємства та землю навряд чи є сталими й остаточними. Чималі групи людей і дотепер не в змозі послідовно визначитися із власними позиціями стосовно розглянутих видів приватної власності та власників. Від імовірного самовизначення та ідеологічного у виразненні позицій цих людей залежать перспективи соціальної легітимації приватної власності на чинники виробництва в нашій країні та заснованого на цій власності чинного соціального устрою суспільства.

Література

1. *Ворона В.* Современное промышленное предприятие в социальном измерении / В.Ворона // Промышленное предприятие и его люди: проблемы социально-экономического поведения / под общ. ред. В.Вороны, Е.Суименко. — К. : Ин-т социологии НАН Украины, 2001. — С. 9–32.
2. *Резнік В.С.* Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії / В.С. Резнік. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2010. — 512 с.